

УДК 811.161.2

Виклики перекладу: адекватність чи інтерпретація (на матеріалі українських перекладів поетичних творів Адама Міцкевича)

Алла Приймак

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Надійшла до редакції: 07.05.2024 • Схвалено до друку: 10.06.2024

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей українських перекладів поетичного спадку видатного польського поета Адама Міцкевича на прикладі деяких його од, поем, ліричних віршів в аспекті їхньої смислової, експресивної та лексико-стилістичної інтерпретації, адже роль перекладів у процесі збереження та примноження світового культурного спадку вкрай важлива. Переклади українською мовою поезії Адама Міцкевича досліджувало чимало лінгвістів та літературознавців, зокрема І. Франко, М. Васьків, В. Гуменюк, Л. Маркуляк, Л. Пщоловська, М. Стріха та ін., збагачуючи скарбницю української літератури, забезпечуючи обмін культурними цінностями між країнами й народами. У фокусі цього дослідження перебуває огляд труднощів і певних викликів (як типових, так і специфічних), що виникають під час перекладу поезії Адама Міцкевича українською мовою. Пошук містить аналіз перекладених уривків із творів А. Міцкевича – О. Навроцького, М. Старицького та М. Лукаша, у ньому окреслено вплив поезії А. Міцкевича на різні покоління українських читачів. Здійснено огляд деяких перекладацьких прийомів та визначено особливості їхнього застосування різними перекладачами, зокрема: відтворення оригінального авторського стилю, використання символіки, застарілих слів, а також відповідність діалектної та специфічної лексики в польській і українській мовах тощо; визначено ознаки, ігнорування яких зумовлює спотворення сенсів; ступінь креативності перекладача, можливий у роботі з поетичними текстами. Зроблено висновок про те, що українська скарбниця перекладів творчого доробку Адама Міцкевича є багатою, проте чимало творів видатного польського поета ще потребують зусиль українських переспівувачів.

Ключові слова: поезія, польська поезія, оригінал, український переклад, перекладацька манера.

UDC 811.161.2

Translation of poetic texts using Adam Mickiewicz's verses as example: challenges of translating from Polish into Ukrainian

Alla Pryimak

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Received: 07.05.2024 • Accepted: 10.06.2024

Abstract

The article highlights special features in Ukrainian translations of the poetic legacy of the outstanding Polish poet Adam Mitskevich using as examples some of his odes, poems, and lyric verses in aspects of their sense, expressive, lexical and stylistic interpretation, as the role of translations in the process of safekeeping and multiplying the world cultural legacy is especially important. While adhering to national traditions, Ukrainian translators enrich the treasury of Ukrainian literature, enabling the exchange of cultural values between countries and nations. Ukrainian translations of Adam Mitskevich's poetry are researched by multiple linguists and literary experts, in particular, by I. Franko, M. Vaskiv, V. Gumenuk, L. Markuliak, L. Pshcholovska, M. Strikha, and so on. This research is focused on the review of challenges appearing in the process of Adam Mitskevich's poetry translation, both typical and specific, intrinsic solely to the poems of this famous Polish poet. The paper contains an analysis of pieces of Adam Mickiewicz's works translated by Oleksandr Navrotsky, Myhailo Starytsky, and Mykola Lukash. It also defines the effect of Adam Adam Mickiewicz's poetry on different generations of Ukrainian readers. The article also reviews some of the translational methods and peculiarities of their usage by different translators, in particular of author's style reproduction, symbols usage, outdated words usage and also appropriate usage of dialectal, and special vocabulary in Polish and Ukrainian, etc. The article defines features, ignoring which results in distortion of senses, and measures the level of translator's creativity, allowed while working with poetical texts. The author concludes that the Ukrainian treasury of the translated poetic legacy of Adam Mitskevich is rich, but would benefit from new translations of poems both already translated and well-known to readers and new ones that have not found their Ukrainian bards yet.

Keywords: poetry, Polish poetry, original, Ukrainian translation, translation manner

Постановка проблеми. Роль перекладів у процесі збереження та примноження світового культурного спадку важко переоцінити, адже «виникає перепона, коли люди, віддалені один від одного великими проміжками часу або відстанями, намагаються спілкуватися між собою» (З, с. 15–16). Сучасні українські перекладачі продовжують збагачувати скарбницю української літератури, забезпечують обмін культурними цінностями між окремими народами та мовними групами, наближаючи епоху по-справжньому світової літератури.

Сучасна практика українського перекладу формується на стику двох підходів. Перший з

них, який доречно назвати класичним, ґрунтується на перекладацькій діяльності І. Франка та М. Старицького і має сьогодні багато відданих прихильників. Визначальними рисами цього підходу є чіткий акцент на літературних нормах, урахування останніх європейських та українських традицій, помірковане експериментаторство із формою, стилем, словом, збереження ідіостилу оригінальних літературних творів, застосування нормативної лексики.

Другий підхід можна позначити як фольклорний. Він перейняв багато ідей з усної народної творчості та традицій бароко. Яскравими його представниками є П. Куліш, І. Костецький, В. Ба-

рка, М. Лукаш. Переклади, виконані із застосуванням цього підходу, вирізняються сміливим експериментаторством, використанням діалектної та розмовної лексики задля збереження унікального колориту оригінальних літературних творів (ВСВІТІ). Цю думку поділяють Ю. Чернова та Д. Чистяк, вважаючи, що вправний перекладач також є письменником, який наново переписує оригінал. Процес перекладу перетворюється на співтворчість з автором, «коли входиш у якийсь містичний інтертекстуальний контакт із первісною словесною субстанцією, яка була закладена на початку в цей твір. А після першого містичного сплеску-варіанта шліфуєш, оперуючи знаннями з мовознавства, літературознавства, перекладознавства, культурології, антропології. Але без містичної єдності з текстом переклад неможливо читати, слова нібито є, а немає внутрішнього зв'язку, загубилася та мить усередині. На жаль, багато перекладів мертвотні» (Хмельовська; Чернова, 2021).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми та виклики, що виникають під час перекладу на українську мову поезії Адама Міцкевича, досліджували лінгвісти та літературознавці, зокрема І. Франко (Франко, 1980), М. Васьків (Васьків, 2014), В. Гуменюк (Гуменюк, 2022), Л. Маркуляк (Маркуляк, 2022), Л. Пщоловська (Пщоловська, 2010), М. Стріха (Стріха, 2006) та ін. Зокрема, М. Васьків вивчав ритміку поезії А. Міцкевича, мовні й культурні причини утвердження певних систем версифікації в польській літературі та особливості перекладу польських силабічних віршів українською силабо-тонікою (Васьків, 2014), В. Гуменюк досліджував вплив біографічних чинників на образність поетичних творів поета (Гуменюк, 2022), Л. Маркуляк аналізував поезію Адама Міцкевича в перекладах М. Рильського, який, зі свого боку, намагався зберегти «творчу домінанту» автора (Маркуляк, 2022), Л. Пщоловська вивчала стилістику українських перекладів поезії А. Міцкевича (Пщоловська, 2010), М. Стріха на прикладі поезії Адама Міцкевича досліджував важливість і значущість українських перекладів для «націєтворення» (Стріха, 2006). І. Франко аналізував успішність перекладів поезії польського поета українською мовою, їхній часовий та географічний аспекти (Франко, 1980) тощо.

Мета статті – розглянути основні виклики, що виникають під час перекладу поезії Адама

Міцкевича на українську мову, як типові, так і специфічні, притаманні віршам видатного польського поета.

Виклад основного матеріалу. Адам Міцкевич відомий у літературних колах Польщі не тільки як талановитий поет, але й вправний перекладач, який свого часу наблизив твори відомого англійського драматурга Уїльяма Шекспіра до польського читача, переклавши в 1836 році другу сцену з третьої дії його трагедії «Ромео і Джульєтта». Неповторність поезій польського митця не залишала байдужими багатьох українських літераторів, особливо тих, хто мешкав на Правобережній Україні і міг без перекладу відчутти красу поетичних рядків та змістову насиченість образів. На жаль, переклади віршів Адама Міцкевича українською мовою були, як писав свого часу про них І. Франко, «нечисленні і далеко не адекватні оригіналам, вірніше – це переробки поезії Міцкевича українською мовою... Переклади повинні ми вважати швидше випадковими спробами поетичними, аніж солідною працею, розпочатою з метою насадження в нашій громадськості суспільних і політичних ідей та прагнень Міцкевича...» (Франко, 1980).

Перші спроби перекласти твори поета українською мовою з'явилися в 1837 році – професор Харківського університету П. Гулак-Артемівський переклав його баладу «Пані Твардовська». Переклад мав численні відступи від оригіналу, був суттєво зміненим і прикрашеним автентичним українським колоритом і гумором перекладача.

У 1836 році інший український поет Л. Боровиковський переклав сім кримських сонетів Адама Міцкевича, а в 1840–1841 рр. зробив переклад «Фариса», про який схвально відгукнулися українські літературознавці. Займався перекладами його віршів і М. Костомаров (вірші «До Марії Потоцької» та «Панич і дівчина»); твори польського поета читав в оригіналі Т. Шевченко (Франко, 1980). 1861 року П. Куліш переклав балади Міцкевича «Романтичність», «Повернення батька» і «Світезянка», а О. Навроцький майже в той самий час здійснив переклад віршів «Це я люблю», «Панич і дівчина», «Рибка», «Романтичність», «Розмова», «Могилка Марилі», «Ода до молодості» і «Фарис».

Тогочасні літератори, а особливо І. Франко, вважали дуже вдалим перекладацькі досягнення О. Навроцького (Стріха, 2006). Розглянемо

його переклад на прикладі уривка з «Оди до молодості» («Oda do młodości»), яку небезпідставно вважають одним із найгеніальніших творів Адама Міцкевича.

*Hej! ramię do ramienia! spólnymi łańcuchy
Opaszmy ziemskie kolisko!
Zestrzelmy myśli w jedno ognisko
I w jedno ognisko duchy!...
Dalej, bryło, z posad świata!
Nowymi cię pchniemy tory,
Aż opleśniałej zbywszy się kory,
Zielone przypomnisz lata (Oda).*

Наближений до дослівного переклад, який не претендує на жодну літературність і присутню в оригінальному творі безмежну енергію, притаманну юності, звучатиме приблизно так:

*Агов! Плече до плеча! Спільним ланцюгом
Підпережемо земну кулю!
Зосередимо у спільному вогні наші думки
І наші душі!..
Знімемо тягар зі світу!
Прокладемо нові шляхи,
Знімемо плісняву, якою вкрився світ,
І згадаємо про молоді, зелені роки!*

Переклад О. Навроцького:

*Станем, браття, враз та щиро
За святее діло,
Та укупі огорнемо
Цілу землю сміло!
Нехай думка єдина
Душі звеселяє,
Най єдиним чистим духом
Серце запалає!
І весь дольний мир повернем
Сильною рукою, –
Підіймемо із тяжкого
Страшного спокою, –
І зірвемо з него тую
Гнилу, важку кору,
І освітим світлом чистим
Святого простору! (Франко, 1980)*

Вісім рядків Адама Міцкевича перетворилися в О. Навроцького на шістнадцять, проте перекладача важко звинуватити в пустослів'ї чи надмірному слововжитку. Образи з «Oda do młodości», а саме – гуртування зусиль та єднання душ у спільному пориві, братерство, вогонь сер-

дець, жага змін, революційна іскра, потреба нового порядку у світі, енергія зусиль, що цілеспрямовано змінюватиме світ на краще, – усе це О. Навроцький успішно декодує і вкладає у свій переклад. За силою впливу на читача, за своїм естетичним враженням його переклад майже не програє оригінальному твору. Проте такий переклад «Оди молодості» видається авторською інтерпретацією, бо він дещо втрачає, а саме – *молодість*, оспівуванню якої й був присвячений вірш Адама Міцкевича. «*Zielone lata*» – молоді роки, зелена юність – перетворилася в О. Навроцького на «*чисте світло святого простору*». Такий переклад радше не ода молодості, а революційний гімн, покликаний об'єднати свідомих людей навколо спільної ідеї чи боротьби – а не омолодити світ, не воскресити спогади про юність, можливо, і недосвідчену, занадто наївну, – але з вірою в майбутнє, неодмінно світле, краще. Тому, на нашу думку, цей переклад не можна вважати адекватним, й альтернативні його варіанти не видалися б зайвими.

У манері, подібній до О. Навроцького, перекладав поезію Адама Міцкевича М. Старицький. Розглянемо, наприклад, першу строфу «Чат», якій І. Франко дав характеристику як «не найкращій з його (М. Старицького) робіт».

*Z ogrodowej altany wojewoda zdyszany
Wpada w zamek z wściekłością i trwogą,
I uchylił zasłony, spojrzął w łóżko swej żony,
Spojrzął – zadrżał – nie znalazł nikogo (II).*

Наближений до дослівного переклад:

*Від садової альтанки воевода, задихаючись,
Кинувся в замок із люттю і страхом,
Розкрив завіси і зазирнув у ліжко своєї
дружини,
Глянув — здригнувся — нікого не знайшов.*

Переклад М. Старицького:

*Вночі з огорода прибіг воевода –
В очах щось палає негоже...
Од злої наруги серденько рве з туги,
З запалу дихнути не може.
Прибіг до світлиці, упав до ліжниці,
Одкинув запони рукою, –
І зблід по хвилині; нема господині,
Нема молодиці в покою (Франко, 1980).*

І знову, як і в попередньому випадку, чотири віршовані рядки оригінального твору в перекладі

М. Старицького збільшено вдвічі – до восьми. І звинуватив М. Старицького в непотрібних додатках, вставках, зайвих прикметниках і фальшивих рядках, таврує його як «ремісника форми». Але чи й справді перекладач заслуговує на такий суворий вердикт?

Смислове наповнення перекладу майже збігається з оригінальним. Образи, створені Адамом Міцкевичем, негативні емоції персонажа – лють, страх, обурення, рвучкі рухи – усі вони присутні в перекладеному творі. Слово *здригнувся*, використане автором, М. Старицький змінює на *зблід по хвилині* – і обидва вони, наповнені жвавими та сильними почуттями, відтворюють емоційний стан персонажа. Можливо, М. Старицький і не сягнув у цьому перекладі рівня «майстра натхнення» (узирець, який окреслює у своєму аналізі І. Франко (Франко, 1980)), але його варіант «Чатів» можна вважати якісним перекладом.

Подальший аналіз українських перекладів творчості Адама Міцкевича продовжимо розглядати на прикладі уривка з українського перекладу М. Лукаша «Do Aleksandra Chodźki» – «Олександрові Ходзьку».

*Raz poszły w zakład powietrzne ptaki,
Który z nich w lotnym przegonie,
Gdy się spróbują, obaczą, jaki
Ma osiąść na ptaszym tronie?
Orzeł wyleciał: któż go doścignie,
Kto żagle takie ma pierza,
Kto kiedy orła w wiatrach wyścignie,
Gdzie orzeł znajdzie szermierza?* (Mickiewicz,

1824).

Наближений до дослівного переклад:

*Одного разу птахи небесні побилися об
заклад,
Хто з них злетить вище від усіх
Та посяде у цьому змаганні
Пташиний трон?
Злетів орел: хто його спіймає,
Хто ще має такі вітрила-пір'я,
Хто буде мчати, як орел, на вітрах,
Де орел знайде рівного суперника?*

Переклад М. Лукаша:

*Раз зазмагались небесні птиці, –
Хто зможе в льоті всіх перегнать,
Щоб певно знати, кому годиться
В пернатім царстві владарювать.
Орел піднявся – аж зашуміло...
Хто йому рівня? Де є той птах?
У нього крила – немов вітрила,
Напруга, сила, широкий змах* (Лукаш, 1990).

Зіставляючи оригінальні рядки з рядками перекладу, не можна не відзначити високої якості останнього та винятково вдалі знахідки М. Лукаша-перекладача, який не тільки зумів точно передати зміст вірша, але й влучно та дослівно використав образ орлиних «крил – немов вітрил», як і автор першотвору. Порівнюючи оригінал і переклад, не можемо не відчувати схожі емоції: відчуття природної, стихійної сили, вільний політ у безкрай синяві небес, силу тяжіння, сміливу боротьбу тощо.

З-поміж проаналізованих нами прикладів цей переклад, безсумнівно, можна вважати найбільш удалим – особливо з огляду на його лаконічність, дотримання оригінальної поетичної форми, адекватність відтворення змісту, використану образну систему.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Поезія Адама Міцкевича від самого початку свого створення мала відчутний вплив на українського читача, навіть незважаючи на іноді недосконалі її переклади. Плинна, багатозначна, повна смислових відтінків і образів, поезія польського митця не є легкою для перекладу.

Попри те що українська скарбниця перекладеного творчого доробку Адама Міцкевича вже є досить багатою, не можна не прагнути нових перекладів – чи вже перекладених та знайомих творів, чи зовсім нових, які ще не знайшли своїх українських переспівувачів. Практика українського перекладознавства постійно вдосконалюється. Узаємопроникнення культур, наближення національних менталітетів, виникнення нових перекладацьких прийомів та нові способи застосування традиційних, глибше та повніше вивчення творчості іноземних поетів уможливило підвищення якості перекладів.

Література

Васьків, М. (2014). Ритміка польських віршів у перекладах українською мовою (на прикладі творів Адама Міцкевича). *Spheres of culture. Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*, Volume VIII. С. 36-45. https://dspu.edu.ua/biblioteka/wp-content/uploads/2021/02/Sphere_2014_V_8.pdf

ВСВІТИ – ВСВІТИ. Видатні українські перекладачі: вдале поєднання теорії та практики перекладу. <https://vsviti.com.ua/interesting/books/121285/>

Гуменюк, В. (2022). Драматична поема Адама Міцкевича «Дзяди» та її українська рецепція. *Посестри, Часопис* № 27. <https://posestry.eu/zhurnal/no-27/statya/dramatichna-poema-adama-mickevicha-dzyadi-ta-ii-ukrainska-receptiya>

Лукаш, М. (1990). Від Бокаччо до Аполлінера. Київ : Дніпро.

Маркуляк, Л. В. (2022). Відображення поетики оригіналу поезії Адама Міцкевича «Nad wodą wielką i czystą» в художньому перекладі Максима Рильського. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*, № 56, С. 275-278. <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v56/61.pdf>

Пщоловська, Л. (2010). Вірш і стиль у перекладі (на матеріалі першого повного українського перекладу «Дзядів» Адама Міцкевича). *Слово і Час*, № 9, С. 86-96. <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/142534>

Стріха, М. (2006). Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ : Факт, 344 с.

Франко, І. Я. (1980). Зібрання творів у 50-и томах. Т. 26. Київ: Наукова думка, 1980. 463 с.

Хмельовська, О. Дмитро Чистяк: «На жаль, багато перекладів мертвотні».

<https://archive.chytomo.com/interview/dmytro-chystiak-na-zhal-bahato-perekladiv-mertvotni>

Чернова, Ю. В. (2021). Сучасні українські перекладачі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021, № 47, т. 3. С. 185-189. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_3/45.pdf

Mickiewicz, A. (1824). Do Aleksandra Chodźki. <https://wiersze.annet.pl/w,,279>

Oda – Oda do młodości. <https://literat.ug.edu.pl/amwiersz/0004.htm>

Savory, Theodore H. (1968). *The art of translation*, Boston : The Writer, 159 p.

References

Vaskiv, M. (2014). Rytmyka polskykh virshiv u perekladakh ukrainskoiu movoiu (na prykladi tvoriv Adama Mitskevycha) [The rhythm of Polish poems in translations into Ukrainian (on the example of the works of Adam Mickiewicz)]. *Spheres of culture. Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*, Volume VIII. S. 36-45. https://dspu.edu.ua/biblioteka/wp-content/uploads/2021/02/Sphere_2014_V_8.pdf

VSVITI – VSVITI. Vydatni ukrainski perekladachi: vdale poiednannia teorii ta praktyky perekladu [Outstanding Ukrainian translators: a successful combination of translation theory and practice]. <https://vsviti.com.ua/interesting/books/121285/>

Humeniuk, V. (2022). Dramatichna poema Adama Mitskevycha «Dziady» ta yii ukrainska retseptsiia [Adam Mickiewicz's dramatic poem "Uncle" and its Ukrainian reception]. *Posestry, Chasopys* № 27. <https://posestry.eu/zhurnal/no-27/statya/dramatichna-poema-adama-mickevicha-dzyadi-ta-ii-ukrainska-receptiya>

Lukash, M. (1990). Vid Bokachcho do Apollinera [From Boccaccio to Apollinaire]. Kyiv : Dnipro.

Markuliak, L. V. (2022). Vidobrazhennia poetyky oryhinalu poezii Adama Mitskevycha «Nad wodą wielką i czystą» v khudozhnomu perekladi Maksyma Rylskoho [Reflection of the poetics of the original poem by Adam Mickiewicz "Over the great water and czystą" in the artistic translation of Maksym Rylski]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia*, № 56, S. 275-278. <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v56/61.pdf>

Pshcholovska, L. (2010). Virsh i styl u perekladi (na materiali pershoho povnoho ukrainskoho perekladu «Dziadiv» Adama Mitskevycha). [Verse and style in translation (based on the material of the first complete Ukrainian translation of "Grandfathers" by Adam Mickiewicz)]. *Slovo i Chas*, № 9, S. 86-96. <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/142534>

Strikha, M. (2006). Ukrainskyi khudozhnii pereklad: mizh literaturoiu i natsiievorenniam [Ukrainian literary translation: between literature and nation-building]. Kyiv: Fakt, 344 s.

Franko, I. Ya. (1980). Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh [Collection of works in 50 volumes], t. 26. Kyiv : Naukova dumka, 1980. 463 s.

Khmelovska O. Dmytro Chystiak: «Na zhal, bahato perekladiv mertvotni» [Dmytro Chystiak: "Unfortunately, many translations are dead"]. <https://archive.chytomo.com/interview/dmytro-chystiak-na-zhal-bahato-perekladiv-mertvotni>

Chernova Yu.V. Suchasni ukraïnski perekladachi [Modern Ukrainian translators]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. 2021, № 47, Tom 3. S. 185-189. https://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_3/45.pdf

Mickiewicz, A. (1824). Do Aleksandra Chodźki [To Aleksander Chodźko]. <https://wiersze.annet.pl/w,279>

Oda – Oda do młodości. <https://literat.ug.edu.pl/amwiersz/0004.htm>

Savory, Theodore H. (1968). *The art of translation*, Boston: The Writer, 159 p.

Автори

Алла Приймак, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської і германської філології та перекладу

e-mail: filolog.zt@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2166-2769>

Authors

Alla Pryimak, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Slavic and Germanic Philology and Translation

e-mail: filolog.zt@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2166-2769>

Конфлікт інтересів

Автори засвідчують про відсутність конфлікту інтересів

Conflict of Interests

The authors declare that they have no conflict of interest